

Horváth Julianna: *Memoárok és visszaemlékezések a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban*

Előadás a Magyar Levéltárosok Egyesülete Vándorgyűlésén
Balatonfüred 2011. június 21.

A Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár fondjaiban a legkülönbözőbb témákban és terjedelemben közel 6000 személytől őrzünk visszaemlékezéseket, emlékiratokat, naplókat.

Gyűjteményünk alapját azok a visszaemlékezések képezik, amelyek felkérésre, interjú formájában készültek. Ezek gyűjtése 1948-ban kezdődött azzal a céllal, hogy segítsék a magyar munkásmozgalom történetének tudományos feldolgozását. 1963-ban létrehoztak egy visszaemlékezés-gyűjtő csoportot is, amely az általuk kidolgozott módszertani és tematikai útmutató alapján végezte munkáját.

Alapnévsort állítottak össze azokról a személyekről, akiknek emlékeit az akkor igen fontosnak tartott mozgalom szempontjából megőrzésre érdemesnek tartottak. A tőlük felvett visszaemlékezések eredetileg hangfelvételek voltak, melyekben a visszaemlékezők főleg saját szerepüket elevenítették fel, esetleg más személyről vagy eseményről szóltak. Miután az anyagot áttették írásos formába, szerkesztették és hitelesítették a visszaemlékezővel, a hangfelvételeket sajnos megsemmisítették.

Ezekon kívül a gyűjtemény tartalmaz önéletrajzokat, kérdőíveket, önszorgalomból írt visszaemlékezéseket, melyeket egy-egy történelmi évforduló alkalmából, illetve sajtófelhívásokra küldtek be az egykori résztvevők.

Hasonló módon készültek a budapesti, illetve a megyei pártarchívumok és a Szakszervezeti Levéltár visszaemlékezései is.

Különböző személyi fondjainkban is őrzünk memoárokat, naplókat. A nagyobb terjedelmű írásműveket a szerzők belső készítésre írták, általában az aktív politikai pálya lezárulása után, esetleg a publikálás reményében. Például Garbai Sándor az építőmunkás-mozgalom egyik kiemelkedő szervezője, a Forradalmi Kormányzótanács elnöke, majd a bécsi Világosság-csoport alapítója 1934 után párizsi emigrációban írta meg memoárját. De így summázta életét az 50-es évek elején budapesti nyugdíjasként élő Propper Sándor is, aki 1922 és 1939 között szociáldemokrata nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő, a *Népszava* helyettes főszerkesztője volt.

A naplók egy-egy életszakasról készültek, a fontosabb események egyidejű rögzítésével. Ilyen például Jungerth-Arnóthy Mihályé, aki 1918-tól a Külügyminisztérium tanácsosaként a hadifogolyügyekkel foglalkozott, majd később mint az ankarai követség vezetője fontos szerepet játszott a magyar-szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételében. Műfajukat tekintve ide tartoznak a börtönaplók is, mint például a Tanácsköztársaság után börtönbe került kommunista Korvin Ottóé vagy a koncepciós perekben letartóztatott Szakasits Árpádé és Schiffer Pálé.

A visszaemlékezések kutatását a hatályos jogi szabályozásnak megfelelően tesszük lehetővé, figyelembe véve azt, hogy felvételüknel, illetve levéltárba kerülésüknel lényegében magánszerződés jött létre, amely záradékot, kutatási korlátozást tartalmazhat.

Fokozott figyelemmel járunk el, főleg a nem tudományos célú kutatások esetében, hiszen egy visszaemlékezés nemcsak a szerző erényeire világít rá, hanem gyengeségeire is. Néha kényes családi témákat feszeget, szenzitív adatokat tartalmaz, vagy olyan véleményeket fogalmaz meg, amelyek nyilvánosságra kerülése nehéz terhet rak az utódok vállára. Ezt erősíti az is, hogy az újra és újra kirobbanó politikai viták miatt az emberek nagy része nem tud mit kezdeni a szocialista időszakra vonatkozó emlékeivel, illetve hogy valamilyen formában politikailag kötődött az elmúlt rendszerhez. A rendszerváltás éveiben ezért többen félelemből vitték haza visszaemlékezéseiket, pedig többségük semmilyen fel nem vállalható információt nem tartalmazott.

Az emlékirat, a visszaemlékezés szemtanúk vallomása, tehát értékes történeti forrás, de mert szubjektív, olykor egyoldalú és felületes, a felhasználótól a szokottnál is alaposabb forráskritikát kíván. Bizonyára gyűjteményünkben is vannak értékesebbek és kevésbé értékesek, hiszen némelyek az ötvenes években készültek és ez érződik is rajtuk.

Összességében azonban elmondható, hogy a kutató bőven talál anyagot a korai munkásmozgalomtól a rendszerváltás időszakáig és nemcsak a magyar politikai baloldal történeti és biográfiai dokumentumainak kiegészítéséhez, hanem a köztörténeti és helytörténeti kutatásokhoz egyaránt, hiszen az egyéni életutak hátterében megelevenednek az ország sorsát döntően befolyásoló történeti események. Arról nem is beszélve, hogy vannak olyan témák, amelyeket néha a leggondosabb kutatással sem lehet megoldani, ugyanis nem találunk rá máshol levéltári anyagot, mert az elpusztult, megsemmisült vagy eredetileg sem készült.

Felhasználásuk azonban túlnőtt az előbb említett kutatási témákon. A mikro-történet megjelenésével az egyes egyén is létjogosultságot szerzett magának a történelem alanyaként. S amíg az értelmiségiek íróasztalfiókjában gyakran lapul egy-egy emlékirat, addig a munkások között ritka kivétel, aki írásos formába igyekszik önteni emlékeit. Életvitele, hagyományai, művelődési és szociális helyzete, mindennapi tevékenysége írásosan alig-alig dokumentált. Kutatószolgálatunk tapasztalatai azt bizonyítják, hogy ez a gyűjtemény szociológiai, munkásantropológiai, társadalom- és az említett mikro-történeti, valamint családtörténeti kutatások szempontjából is egyedülálló.

Külön ki kell emelni az 1956-os forradalomra és szabadságharcra vonatkozó visszaemlékezések fontosságát. Ezek az események után viszonylag rövid idővel, döntően 1957-ben készültek. Felvételüket és gyűjtésüket az MSZMP Szervező Bizottsága 1956. december 30-i határozata alapján a Párttörténeti Intézet munkatársai a fővárosban és vidéken végezték, hitelességüket és adataikat a helyszínen, az átvételkor ellenőrizték.

Jelentőségükkel akkor találkoztam először, amikor 1994-ben elkezdtem a levéltár '56-os gyűjteményének rendezését és ezzel párhuzamosan egy forráspublikáció előkészítését az október 23-a és 28-a között keletkezett MDP vezetőtestületi üléseiről készült dokumentumokból.

Ezek a visszaemlékezések a pártapparátus felbomlásáról, a szabályos irattermelés megszűnéséről és a korábbtól eltérő ügyintézésről számoltak be, képet adtak arról, hogyan próbáltak úrrá lenni a kezdeti fejvesztettségben, s hogyan kísérelték meg biztosítani az Akadémia utcai pártközpont működőképességét. Azonban sokszor nemcsak egymás állításait kérdőjelezték meg, hanem belsőleg is ellentmondásosak voltak, bizonytalanok az egyes

személyek szerepében s nagy kavarodást mutattak az események kronológiai menetében. Közülük csak kivételesen akadt olyan, amely saját, egykorú feljegyzésekre támaszkodva készült. Bizonyosan ilyen Suhajda Józsefé, aki ekkor a VIII. kerületi pártbizottság első titkára volt, és központi vezetőségi tagként részt vett az üléseken. Mindezek a tényezők a szokásosnál is szigorúbb forráskritika igényét támasztották a visszaemlékezések felhasználása során.

Tény azonban, hogy pótolhatatlan segítséget nyújtottak a pártházban történetek feltárásához. Az 1956. október 23-án éjjel 11 órára nagy hirtelen összehívott Központi Vezetőségi ülésen történetek pontos menetét és körülményeit például teljes homály borította. Ez volt az egyetlen olyan KV ülés, amelyről egyáltalán nem maradt fenn hiteles dokumentum, a jegyzőkönyvezés kísérletének még a nyomai is hiányoztak. Az ott történeteket kizárólag a visszaemlékezések alapján lehetett rekonstruálni.

Más volt a helyzet az október 26-ai KV üléssel, amelyről gyorsírói jegyzőkönyv is készült. Ez volt az a nap ugyanis, amely minőségi változást hozott, mert a pártközpontba érkező jelentések a vidék valóságos robbanását jelezték. Munkástanácsok, helyi forradalmi szervek alakultak, tehát a központi hatalom egyre kevésbé csupán egy fegyveres felkeléssel találta szembe magát. El kellett dönteni, melyik jár nagyobb kockázattal, a tömegmozgalommal szembeni erőszakos fellépés vagy a jobbra csúszás. A KV ülésére tehát messzemenően indokolt a drámai jelző használata, s nem véletlen, hogy a visszaemlékezések szinte kivétel nélkül ezt az eseményt tárgyalták a legrészletesebben, s erről az ülésről, az ott hozott döntésekről tartalmazzák a legtöbb egybehangzó információt.

De segítettek egyes dokumentumok keletkezésének vizsgálatánál is. Fennmaradt ugyanis egy 54 saját kezű aláírással rögzített neveket tartalmazó jelenléti ív, közülük egy kivétellel valamennyien a KV tagjai, így az feltehetően egy KV ülésen készült. Jó, de melyiken a lehetséges négy alkalom közül, 23-án, 25-én, 26-án vagy 28-án? A jelenléti ívet több visszaemlékező is említette, persze más-más időpontra datálva, s közülük csak egy központi vezetőségi tag, Mekis József állította határozottan, hogy az 23-án éjjel készült. A névsor összetételének aprólékos elemzésével, kizárásos módszerrel sikerült csak alátámasztani Mekis kijelentésének hitelességét.

Arra is volt példa, amikor a visszaemlékezések, be kell vallanom, tévútra vezettek.

Ez az eset „egy láthatatlan szürke eminenciás” ceruzával írt apró betűs hevenyészett feljegyzéseihez, illetve annak azonosításához kapcsolódik. Kezdetben fogalmam sem volt róla, hogy a különböző dobozokból szálanként előkerült 21 piciny lapocska kinek a feljegyzéseit tartalmazza. Első lépésben összekerültek a lapok, s láthatóvá vált, hogy vezető testületi üléseken készült feljegyzéseket tartalmaznak.

Több személy is szóba jött, viszont a kézírás más forrásokkal történt összehasonlító elemzése magáért beszélt. Kiderült, hogy Szőke Györgyről, a KV Iroda vezetőjéről van szó, akinek jelenlétéről mintha szándékosan feledkeztek volna meg a résztvevők. Sőt, Ságvári Ágnes, aki maga is jegyzőkönyvezett az üléseken, határozottan állította visszaemlékezésében, hogy Szőke nem volt az épületben. Kétségeim eloszlátásában végül az özvegy, Szőke Györgyné volt segítségemre, aki megerősítette feltevésemet férje jelenlétéről.

Végül engedjék meg, hogy néhány szót szóljak levéltárunk egyik legjelentősebb vállalkozásáról, részvételünkről a *Magyarok a Szovjetunióban 1921 és 1945 között* című intézeti tudományos programban.

Célunk egy olyan egyedülálló adatbázis összeállítása, amely tartalmazza mindazon személyi adatait és életútját, akik a két világháború között különböző okok miatt, rövidebb-hosszabb ideig a Szovjetunióban éltek. Ennek kifejezetten hangsúlyos része az I. világháború idején az Osztrák-Magyar Monarchia területéről bevonult és orosz hadifogságba esett magyar katonák adatainak összegyűjtése. Választ várunk az adatbázistól arra, hogy a sztálini időszak törvényhozása és a koncepciók perek hogyan és számszerűleg milyen mértékben sújtották a Szovjetunióban élő magyar emigrációt, és kísérletet teszünk egy-egy család történetének és rokoni kapcsolatainak feltérképezésére is.

Munkánkhoz felhasználjuk a már említett gyűjteményünk hadifogoly-mozgalomra vonatkozó kérdőíveit, az emigráció tagjainak és leszármazottainak visszaemlékezéseit, valamint a hazai viszonylatban egyedülálló, az oroszországi levéltári feltárások eredményeképpen hazahozott hungarika gyűjteményünket, melyben szép számmal találhatók önéletrajzok és visszaemlékezések.

Remélem, előadásomban sikerült érzékeltetnem a levéltárunkban őrzött visszaemlékezések, memoárok sokszínűségét, felhasználási területeinek lehetőségeit. A történésztársadalom ma megoszlik abban a kérdésben, hogy hogyan és milyen módon közelítse meg a történeti eseményeket, hogy a 21. században a múlt makro- illetve mikrotörténeti módszerekkel történő feldolgozása-e a helyes út. Abban azonban mindkét irányzat egyetért, hogy ez az iratcsoport bármely megközelítés számára nélkülözhetetlen forrásanyag marad.